
РОЗДІЛ V. ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 340:349.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.50>

ПІЛЬГИ ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Аббасов Хайям Тофіг огли,

аспірант Вищого навчального закладу
«Університет економіки та права «КРОК»

Аббасов Хайям Тофіг огли. Пільги як правова категорія: теоретико-правовий аспект.

У змісті роботи автором здійснено аналіз феномену правових пільг крізь призму їх пізнавальних закономірностей та їх потенціалу як основи удосконалення понятійно-категоріального апарату юридичної науки. Відзначено актуальність тематики дослідження та важливість осучаснення розуміння правових пільг в сучасних умовах їх застосування в механізмі правового регулювання. Встановлено пізнавальні особливості тематики цієї статті.

Автором наголошено на тому, що поточні умови розвитку правового регулювання як в Україні, так і у більшості пострадянських країн визначають необхідність доктринального переосмислення всіх правових засобів регулювання, особливо в частині їх природи, функціонального призначення та ролі. Ключовим засобом правового регулювання є правові пільги, які покликані забезпечити встановлення особливих, більш м'яких умов правового регулювання, виходячи з принципу доцільності та соціальної справедливості. Використання правових пільг особливо стає актуальним в сучасних умовах розвитку правового регулювання, що супроводжується новими загрозами, пов'язаними з розв'язанням гібридних війн, суттєвим збільшенням кількості збройних конфліктів на політичній карті світу, суттєвого підвищення рівня їх агресивності тощо. В таких умовах особливо актуальним постає питання як наукового переосмислення регулятивних та охоронних можливостей правових пільг, так і розширення практичних меж застосування правових пільг при вдосконаленні регулювання та охорони прав, свобод, інтересів суб'єктів права, що потребують підвищеного рівня правової охорони та захисту. Автором констатовано, що актуальність тематики наукової роботи також зумовлюється високим рівнем змінюваності правового забезпечення пільг, важливістю їх кореляції на національному рівні зі стандартами, запрова-

дженими на міжнародному рівні, в тому числі на рівні Європейського Союзу.

На підставі аналізу доктринальних підходів до розуміння правових пільг відзначено високий рівень дискусійності та неоднозначності поглядів вчених. Вказане зумовлює доцільність вироблення єдиного доктринального підходу до їх понятійного визначення та обґрунтування доцільності їх термінологічного закріплення в положеннях актів міжнародного права й національного законодавства. В якості висновків автор звертає увагу на пізнавальний потенціал правових пільг як самостійної складової понятійно-категоріального апарату юридичної науки та звертає увагу на те, що правові пільги: по-перше, з пізнавальної точки зору відзначаються загальними властивостями, що свідчить про їх приналежність до явищ соціальної дійсності, та особливими властивостями правового характеру, що засвідчує їх приналежність до явищ правової дійсності; по-друге, як предмет наукового дослідження є складним, багатоаспектним соціально-правовим явищем, що зумовлює доцільність використання комплексної методологічної основи наукового пізнання; по-третє, є невід'ємною складовою будь-якої сучасної правової системи, що націлені на забезпечення справедливості, балансу інтересів в соціумі, гармонійного розвитку всіх сфер суспільного життя тощо.

Ключові слова: правові пільги, правові гарантії, правові засоби, правове регулювання, правова охорона.

Abbasov Khayyam Tofiq ogli. Privileges as a legal category: theoretical and legal aspect.

In the content of the work, the author analyzed the phenomenon of legal benefits through the prism of their cognitive regularities and their potential as a basis for improving the conceptual and categorical apparatus of legal science. The relevance of the research topic and the importance of modernizing the understanding of legal benefits in the modern

conditions of their application in the mechanism of legal regulation are noted. The cognitive features of the subject of this article have been established.

The author emphasized that the current conditions of the development of legal regulation both in Ukraine and in most post-Soviet countries determine the need for a doctrinal rethinking of all legal means of regulation, especially in terms of their nature, functional purpose and role. The key means of legal regulation are legal benefits, which are designed to ensure the establishment of special, softer conditions of legal regulation, based on the principle of expediency and social justice. The use of legal privileges is especially relevant in the modern conditions of the development of legal regulation, which is accompanied by new threats associated with the outbreak of hybrid wars, a significant increase in the number of armed conflicts on the political map of the world, a significant increase in the level of their aggressiveness, etc. In such conditions, the question of both the scientific rethinking of the regulatory and protective possibilities of legal privileges, and the expansion of the practical limits of the application of legal privileges in improving the regulation and protection of the rights, freedoms, and interests of legal subjects, which require a higher level of legal protection and protection, becomes especially relevant. The author stated that the relevance of the topic of the scientific work is also determined by the high level of changeability of the legal provision of benefits, the importance of their correlation at the national level with the standards introduced at the international level, including at the level of the European Union.

Based on the analysis of doctrinal approaches to the understanding of legal privileges, a high level of discussion and ambiguity of the views of scientists was noted. This determines the expediency of developing a single doctrinal approach to their conceptual definition and substantiating the expediency of their terminological consolidation in the provisions of acts of international law and national legislation. As a conclusion, the author draws attention to the cognitive potential of legal benefits as an independent component of the conceptual and categorical apparatus of legal science and draws attention to the fact that legal benefits: firstly, from a cognitive point of view are characterized by general properties, which indicates that they belong to the phenomena of social reality, and special properties of a legal nature, which proves their belonging to the phenomena of legal reality; secondly, as the subject of scientific research is a complex, multifaceted socio-legal phenomenon, which determines the expediency of using a complex methodological basis of scientific knowledge; thirdly, it is an integral component of any modern legal system aimed at ensuring

justice, balance of interests in society, harmonious development of all spheres of social life, etc.

Key words: legal privileges, legal guarantees, legal remedies, legal regulation, legal protection.

Актуальність теми. Поточні умови розвитку правового регулювання як в Україні, так і у більшості пострадянських країн визначають необхідність доктринального переосмислення всіх правових засобів регулювання, особливо в частині їх природи, функціонального призначення та ролі. Ключовим засобом правового регулювання є правові пільги, які покликані забезпечити встановлення особливих, більш м'яких умов правового регулювання, виходячи з принципу доцільності та соціальної справедливості. Використання правових пільг особливо стає актуальним в сучасних умовах розвитку правового регулювання, що супроводжується новими загрозами, пов'язаними з розв'язанням гібридних війн, суттєвим збільшенням кількості збройних конфліктів на політичній карті світу, суттєвого підвищення рівня їх агресивності, пандемічними загрозами та обмеженнями викликаними коронавірусною хворобою 2019, спричиненою SARS-CoV-2 тощо. В таких умовах особливо актуальним постає питання як наукового переосмислення регулятивних та охоронних можливостей правових пільг, так і розширення практичних меж застосування правових пільг при вдосконаленні регулювання та охорони прав, свобод, інтересів суб'єктів права, що потребують підвищеного рівня правової охорони та захисту.

Актуальність тематики цієї наукової роботи також зумовлюється високим рівнем змінюваності правового забезпечення пільг, важливістю їх кореляції на національному рівні зі стандартами, запровадженими на міжнародному рівні, в тому числі на рівні Європейського Союзу. Євроінтеграційний вектор розвитку України, в тому числі в частині гармонізації її правової системи із стандартами ЄС, вимагає наукового дослідження та подальшого вироблення дорожньої карти щодо адаптації пільгових правових режимів до правових стандартів ЄС. В таких умовах перш за все важливо посилити наукові дослідження феномену правових пільг, удосконалити відповідні складові понятійно-категоріального апарату, що буде максимально адаптований до європейських стандартів.

Доводить актуальність тематики цієї наукової роботи ще й той факт, що сам термін «правова пільга» не отримав свого законодавчого закріплення в Україні. Так само відсутнє його однозначне визначення і в положеннях міжнародних правових актів. Така правова невизначеність потребує посилення понятійного аналізу феномену правової пільги та вироблення усталеного підходу до визначення зазначеного поняття.

Вказаним вище зумовлена актуальність теми цієї наукової роботи, в якій ми спробуємо узагальнити доктринальні підходи до визначення правової пільги та встановити наукознавчі перспективи його пізнання як правової категорії.

Стан наукового дослідження. Тематика цієї наукової роботи була предметом доктринального вивчення окремих вчених як в сфері теорії права (О.М. Головка, О.В. Левада, О.В. Мурза, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришин, О. Ф. Скакун, Т.І. Тарахонич та ін.), так і представників галузевих юридичних наук (В.М. Андріїв, О.М. Бандурка, Г. Бойченко, В.В. Резнікова та ін.). Однак, більшість представлених в юридичній доктрині наукових досліджень стосуються питань функціонального призначення та практичного прояву правових пільг в тій або іншій сферах правового регулювання, оминаючи питання визначення та законодавчого закріплення відповідного терміну. Це зумовлює наявність певної прогалини в питанні вивчення правових пільг як складової понятійно-категоріального апарату юридичної науки. Вказане підтверджує у своєму дослідженні О.В. Мурза, зазначаючи про те, що спочатку проблема правових пільг вивчалася на галузевому рівні у сфері трудового, цивільного, фінансового, адміністративного права, права соціального забезпечення тощо. Дослідження цього правового інституту відбувалося в межах розгляду питань стимулювання праці, соціального управління, охорони праці жінок і неповнолітніх, правового регулювання деяких видів угод, удосконалення податкового законодавства тощо. Незважаючи на це, багато авторів, не розглядали пільгу як самостійну правову категорію, здебільшого, отожднюючи її з такими подібними поняттями, як «компенсації», «гарантії», «заохочення», «привілеї», «дозвіл» [1, с. 8]

Метою наукової роботи є комплексний аналіз доктринальних підходів до визначення поняття «правова пільга» та визначення перспектив його наукового переосмислення як складової понятійно-категоріального апарату юридичної науки.

Основна частина. Важливе значення для здійснення аналізу явищ та процесів правової реальності має формально-юридичний метод, за допомогою якого можливо не просто виокремити та дослідити властивості досліджуваних явищ і процесів, але і удосконалити формулювання відповідних понять і категорій юридичної науки, посилити їх термінологічне забезпечення. В цьому плані процес вивчення теоретико-правових аспектів правових пільг не може оминати вивчення їх понятійних аспектів, встановлення тих закономірностей, котрі мають бути закладені в основу відповідного понятійного визначення. Вказане підтверджується насамперед природою і сутністю правових пільг які, на переконання В.М. Андріїва, «у сучасних умовах набувають особли-

вого соціального значення, оскільки які сприяють найбільш цивілізованому і результативному вирішенню практично значимих завдань для суспільства та забезпечують надійність і стійкість ринкових відносин. Особливо актуальними серед них є юридичні засоби, що підвищують цінність і роль права, його потенціал у врегулюванні соціальних зв'язків, а також найбільш повне задоволення інтересів і потреб суб'єктів. У зв'язку із цим великого практичного та наукового значення набуває проблема правових пільг» [2, с. 7]. Продовжуючи вказану думку, вчений зазначає, що «пільги є, перш за все, соціальним заходом, і в цьому проявляється їх суспільна цінність. У складній соціально-економічній ситуації необхідні радикальні зміни системи пільг із метою подолання зростаючих негативних тенденцій у цій сфері та підтримки соціально незахищених верств населення» [2, с. 7].

На переконання О.В. Левада, з позицій загальної теорії права пільга визначається як передбачена у законодавстві можливість полегшення становища суб'єкта права через надання йому будь-яких переваг або часткового звільнення від виконання встановлених правил і обов'язків. Пільги виражаються у звільненні від виконання деяких обов'язків або наданні додаткових юридичних можливостей вчиняти певним чином. На доктринальному рівні пільги традиційно класифікуються за різними критеріями: суб'єктний склад, зміст, порядок надання, термін дії, джерела фінансового забезпечення, сфера дії та інші. Зазначені аспекти знайшли досить широке висвітлення у працях з різних галузей юридичної науки (право соціального забезпечення, трудове право, адміністративне право) і не потребують, на наш погляд, окремого висвітлення. В цілому, інститут пільг призначений для полегшення соціального становища суб'єктів права і створення сприятливих умов для задоволення їх потреб і реалізації законних інтересів. Таким чином, держава сприяє формуванню оптимальних умов для повноцінної життєдіяльності окремих категорій громадян [3, с. 114]. Дійсно в теоретико-правових джерелах категорія «правова пільга» визначається як: а) допоміжний спосіб правового регулювання, що функціонує поряд з такими способами як заохочення, рекомендації, покарання, правові привілеї, виключення з переліку обов'язків, пом'якшення юридичної відповідальності тощо [4, с. 105–106]; б) самостійний юридичний засіб реалізації прав, тобто комплекс закріплених правовими нормами меж прав і свобод людини, а також засоби конкретизації їх змісту, які використовуються для стимулювання правомірної їх реалізації [5, с. 318]; в) спосіб правового регулювання, що є частиною правового режиму як особливого порядку регулювання певної сфери суспільних відносин [6, с. 101] тощо.

Варто відзначити комплексний та методологічно грамотний підхід до формулювання поняття «правова пільга», що запропонований В.М. Андрієвим. Вчений вважає за доцільне визначити під категорією правова пільга встановлені законодавством або іншими нормативними актами юридично-значимі винятки, за допомогою яких відбувається наділення суб'єкта додатковими заходами юридичного характеру, надання йому особливих додаткових прав і звільнення від встановлених законом обов'язків» [2, с. 10]. Такий підхід до визначення вказаного поняття засновується вченим на попередньо виокремлених ознаках, до яких він відносить наступні:

- по-перше, це засіб юридичної диференціації правового становища суб'єкта. Як відомо, інтереси і потреби кожного індивіда залежать від багатьох соціально-економічних чинників (статі, віку, матеріального і сімейного стану, місця проживання, характеру роботи тощо), обумовлених, як правило, умовами його існування і місцем, яке він займає в соціальній структурі суспільства;
- по-друге, пільги це елемент спеціального правового статусу суб'єктів. Далеко не всі життєво важливі, необхідні інтереси і потреби знаходять відображення в юридично закріплених правах і обов'язках. Надаючи особливі права, повністю або частково звільняючи від деяких установлених обов'язків, пільги входять до складу спеціального правового статусу, який відображає особливе становище певних категорій осіб та доповнюють його не тільки кількісно, але і якісно, тим самим зміцнюючи його;
- по-третє, пільга є законною перевагою, правомірним винятком, який передбачено в нормативних актах, прийнятих компетентними органами у встановленому законом порядку. Діяльність із підготовки, прийняття та опублікування подібних нормативно-правових актів здійснюється в межах закону, відповідно до демократичних принципів правотворчості. Пільга закріплюється на рівні диспозиції юридичної норми, яка визначає права та обов'язки суб'єктів права, установлює можливі і належні варіанти поведінки. У гіпотезі норми окреслюється коло учасників регульованих відносин, конкретні життєві обставини, а також умови, порядок та підстави щодо надання пільг;
- по-четверте, пільги супроводжуються повнішим задоволенням потреб суб'єктів, надають додаткові правові можливості для реалізації їхніх інтересів;
- по-п'яте, пільга є різновидом правових

стимулів. Як відомо, у забезпеченні своєї життєдіяльності і розвитку кожен із нас повинен претендувати на певний набір матеріальних, правових, духовних та інших благ, які виступають, по суті справи, як права людини, є її природною властивістю, відповідно формуючи її інтереси та потреби. Останні, у свою чергу, закладено в основу мотивів поведінки індивідів. Без інтересу не може бути ні свідомого мотиву, ні мети дії, ні діяльності взагалі [2, с. 10–11].

Незважаючи на наявність в юридичній літературі окремих уявлень про правові пільги як юридичну категорію, що представлені в працях вчених-правників, варто відзначити високий рівень дискусійності та неоднозначності їх поглядів. Вказане зумовлює доцільність вироблення єдиного доктринального підходу до їх понятійного визначення та обґрунтування доцільності їх термінологічного закріплення в положеннях актів міжнародного права й національного законодавства. Насамперед варто звернути увагу на їх пізнавальний потенціал як самостійної складової понятійно-категоріального апарату юридичної науки.

1. Правові пільги з пізнавальної точки зору відзначаються, з одного боку, загальними властивостями, що свідчить про їх належність до явищ соціальної дійсності, а з іншого боку – особливими властивостями правового характеру, що засвідчує їх належність до явищ правової дійсності. Вказані властивості становлять підвищений науковий інтерес, мають бути всебічно розкриті та закладені в основу відповідного визначення поняття «правові пільги». Як складова понятійно-категоріального апарату юридичної науки, правові пільги мають бути визначені, засновуючись на особливих властивостях правового характеру та корелюватись з визначеннями поняття «пільги» як загально соціального.
2. Правові пільги як предмет наукового дослідження є складним, багатоаспектним соціально-правовим явищем, що зумовлює доцільність використання комплексної методологічної основи наукового пізнання, складовими якої мають бути методи формальної логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція та ін.) поєднані з формально-юридичним методом. Таке поєднання методологічного інструментарію дозволить не лише виокремити пізнавальні властивості правових пільг, але і провести їх всебічне вивчення з точки зору системності, з одного боку, та об'єктивної зумовленості і реальності – іншого боку.
3. Правові пільги в системі явищ і процесів правової дійсності є невід'ємною складо-

вою будь-якої сучасної правової системи, що націлені на забезпечення справедливості, балансу інтересів в соціумі, гармонійного розвитку всіх сфер суспільного життя. Правові пільги є і засобом забезпечення стабільності і непорушності самої правової системи, виступаючи інструментом збалансування правових обмежень, правових заохочень та правового примусу.

4. Правові пільги в пізнавальному аспекті є феноменом, що впливає на правове життя суб'єктів соціуму, забезпечуючи режим правової справедливості, формуючи відчуття авторитетності права та його соціальної значущості.
5. Наукове дослідження правових аспектів правових пільг потребує врахування їх змінюваного характеру, що відображає сутність самого досліджуваного феномену. Тому наукове вивчення правових пільг потребує врахування статичності і динаміки предмету дослідження, які можуть бути закладені в основу його понятійного визначення.
6. Правові пільги в пізнавальному плані є багатовимірним феноменом, що має особливості застосування в тій чи іншій правовій системі, а отже є предметом порівняльно-правового виміру, що дозволяє насамперед визначити рівень соціальної орієнтованості як права, так і всієї держави.

Підбиваючи підсумки проведеному дослідженню варто відзначити, що аналіз будь-якого правового феномену потребує насамперед визначення його понятійних закономірностей, що дозволить встановити його властивості, а отже і

окреслити межі самого наукового дослідження. Тому результати цієї наукової роботи будуть закладені в основу подальшого вивчення правових пільг крізь призму інших аспектів їх наукового виміру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мурза О.В. Загальнотеоретична характеристика правових пільг. *Право і Безпека*. 2012. № 2. С. 7–11. URL : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>.
2. Андріїв В. Поняття та сутність пільги як правової категорії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Юридичні науки*. 2018. № 1 (106). С. 7–11.
3. Левада О.В. Пільги та обмеження як правові засоби регулювання суспільних відносин (теоретико-правовий аспект). *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2019 р.). Харків, 2017. С. 114–116.
4. Бобровник С.В. Правове регулювання суспільних відносин та реалізація права. *Правова держава*. 1996. Вип. 7. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. С. 103–108.
5. Загальна теорія права. Академічний курс : підруч. для студ. юристів / за ред. д-ра юрид. наук, проф. С. В. Бобровник. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 576 с.
6. Загальна теорія права : підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. Київ : Ваїте, 2015. 392 с.